

Alkotás és termék

Itt írva van: „Kezdetben volt az ige!”
Már meg kell állnom! Híven hangzik-e?
A szót nem tarthatom legtöbbre mégsem,
Más fordítás kell — megkísérlem,
Ha fényesebben gyúl ki ihletem.
Nos így: „Kezdetben volt az értelem!”
Jól gondold át e sort, a tollad
Ne hadd sietni: könnyen elbotolhat!
Vajon mindent az ész teremt-e, ő?
Jobb volna így: „Kezdetben volt az erő!”
De lám, alighogy ezt a szót lejegyzem,
Érzem belül, hogy nem felel meg az sem.
Az ihlet győz, mely elmém lángja lett,
S már írom is: „Kezdetben volt a tett!” —

J. W. Goethe: *Faust*, 1224—1237. sor
(Fordította Franyó Zoltán)

Az ember történelmi és nem adott lény, végtelen és nem véges, lehetséges és nem megvalósult, mint ahogyan már valós is a maga lényegében, és nemcsak úgy adott, mint való a látszatban, mint elidegenített lény. Történelmének ő maga a kritériuma, és mint ilyen, az ember számára nem létező. Az ember eddigi sorsa, ténylegesen elkülönítve a maga igaz történetétől, az ember alienációja tehát, nem bizonyítéka egyúttal e történelem nemlétének. A történelem mint emberi létezik, noha az ember rajta kívül él. A történelem kezdete az ember számára, vagy, ami ugyanaz, az ember visszatérése a történelembe, nem csupán az embernek, de magának a történelemnek is feltétele.

Az embernek a történelemhez való visszatérése olyan történelmi kérdés, amely már maga a történelem. A történelem tehát az ember elvesztésével *kezdődött*, és akkor *folytatódik*, amikor majd visszatér.

De van-e okunk történelemről és emberről beszélni, ha már ők maguk, saját megjelenésükkel félbeszakadtak? Vajon a történelem nem csupán a jövő dolga-e?

Tevékenység, munka, termelés

Az én tevékenységem nem az enyém; ő az én Énem a magam személyiségének univerzális értelmében, mint totalitása a világnak. Az én tevékenységem tehát nem az *enyém* a birtokos névmás értelmében; tevékenységem egyszerűen annyi, mint *engem*, ahogyan a világ is engem jelent.

Egészen általános, tehát elsődleges formájában a tevékenység természetes, hiszen genetikusan eredetét a természetben találjuk meg, de ugyanakkor gyakorlati jellegű is a természet alkotásulása, emberiesedése értelmében, az ember hozzá való viszonya által. Igaz, a tevékenység nem semmiből kezdődik. A természet adva van, de mint ilyen, a természet Semmi, ami létezik. Ez a Semmi eltér a természet marxi fogalmától, amely „nem *semmi* az ember számára”.¹ De mindenekelőtt történelmi, mert ebben a második esetben a természet történelmi minőségéről van szó, ami az embernek mint természetnek, mint magának a történelemnek a *jelenlétéből* következik, ami a Semminek amazon (tehát ezen) az oldalán kezdődik. Az ember mint a Semmi tagadása, magának a természetnek a története. A természet ugyanis mint Semmi embernélküli, ami megelőzi az embert, míg Marx arról a természetről beszél, amely az ember számára *nem semmi*, tehát arról a természetről, amelyben már jelen van az ember. Most olyan emberről van szó, aki már része a természetnek; ő nem különül el a természettől, hanem magát *teszi* természetté. Vele tehát a természet sem Semmi többé; a természet csak az embertől elválasztva Semmi az ő számára. Ezért a természet emberré tétele ugyanaz, mint az ember természetté tétele. Ezért egymás kölcsönös *egységé* tétele mint totális művé, már alkotó jellegű. Az alkotás maga a viszony. A természetnek mint az ember számára Semminek, és magának az embernek a viszonya mindig tagadása a Semminek, noha most az ember jelenlétével nem is létező, és ezért *mindig gyakorlati* is. A tevékenység tehát mindig gyakorlati, emberi tevékenység, mert úgy alkotja meg az embert,

mint a Semmi *tagadását*, de ugyanakkor a természetet is átalakítja mint az ember *alkotását*, tehát önmagát ezen a Semmin kívül. *Így tehát a praxis az emberi alakú természet kreációja és az ember természeti alakja*, vagy ami lényegében véve ugyanaz, *a természet természetisülése és az ember emberiesülése.*² A tevékenység tehát nemcsak az ember megalkotása a természetből, és a természet megalkotása az emberben, hanem maga a tevékenység *lényege* is, mint *öntevékenység*, tehát a dolgok megalkotása önmagukból önmagukban, és nem valamiből rajtuk kívül, az absztrakciókból és a dolgokon kívül, tehát ismét az absztrakciókban. A tevékenység tárgyias. Csak a tevékenységnek van meg a lehetősége, hogy a Semmit Valamivé alakítsa át, a lényegtelenlét lényeggé tegye, és tovább, Mindenné, tehát létté.

Az ember elődéből mint a természet tartalmából fakad az ember viszonya, de elsősorban mint saját magához való viszonya. Az ember viszonyából sarjad a tevékenység; az emberek egymás közötti viszonyából születik az *emberi* viszony, és a dolgokhoz való viszony, tehát az univerzális, a természetes viszony.

A tevékenység ugyanis nem vonja kétségbe a világ anyagiságát mint a maga alapját. De az anyagiság a világ tökéletlensége. Predrag Vranickivel ellentétben azt hangsúlyozván, hogy „a világ egyöntetűsége nem a maga anyagiságában, hanem a gyakorlatban rejlik”,³ Milan Kangrga megszünteti a világ dualizmusát a maga anyagi és tevékenységi szférájában. Valójában a világ anyagisága, mint a Semmi lényege, csak a tevékenységgel kezdődik el, azaz a gyakorlattal, tehát az ember létével a világban; lényegében ez teszi egységessé a világot. Az anyag elsődlegessége temporárius, a gyakorlat viszont történelmi. Ezért a világ csak a gyakorlattal mint emberrel kezdődik el. Az ember csak a tevékenység keretében kezdi megalkotni a világot.

Az alkotó ember csak az ember által válik azzá. Mindaddig a másik ember nem létezett mint ember, mint Én; egyszerűen Semmi volt, mint ahogy én is az vagyok, ha magam vagyok. Anyagi, de lényegtelen önmagam számára, mert viszonyulásom képtelenség. Marx: „Nemcsak az ember *gazdagsága*, hanem a maga *szegénysége* is — a szocializmus feltételei között — egyaránt megkapja a maga *emberi* jellegét, ennél fogva társadalmi értelmét. Passzív kapcsolat ez, amely kiváltja, hogy az ember szükségszerűen úgy érezze, a *másik* ember a legnagyobb gazdagság. A tárgyiasult lény hatalma bennem, a magam lényegi ténykedésének érzelmi kitörése: *szenvedély*, ami ily módon alakul át itt saját lényem *tevékenységévé.*”⁴ Így kezdődik el tevékenységem a más lény iránti szükséglettel; az én szükségletem a nő iránt (a legáltalánosabb értelemben) ezért az én elsődleges tevékenységem, az én életem, *praxisis*. Ez az elsődlegesség nem csupán történelmi, hanem mindenekelőtt fogalmi. Meglátva a nőben, a másik emberben a szépséget mint a magam szükségletét, mint elégtelenség feltételét, kialakítom magamban a szükségletet minden más ember iránt, az egész világ mint külvilág iránt, mint viszonyulásom tárgya iránt. *A praxisis* olyan, mint valamilyen másik Én önmagamban, aki ezt magyarázza: Én vagyok a te életed, éltessél! Ez az Én életem egy *másik* ember, a bennem jelenlevő *ember*. Az én szenvedélyem a másik ember iránt, elsődlegesen a *nő iránt*,⁵ szenvedélyemmé válik az egész világ iránt. Ez a világ, mint másik ember, mint Én, tárgyává válik saját tevékenységemnek.⁶

Alkotás

Mielőtt az ember elindult saját útján a világ *meghódítására*, az ember felfedezte a világot. A világnak ez a felfedezése az emberen kívül, ez volt az ő első alkotása. A másik ember azért válhatott az én igazi Énemmé, mert őt én fedeztem fel, nem csupán kisajátítottam, tehát alkotásom, és nem termékem.

A tevékenység folyamatában, ami a maga immanens meghatározásában *önmagam* tevékenysége, tehát *öntevékenység* mint önmegvalósulás, az ember *közvetlenül* alkotja meg a maga lényegét. A magam alkotása én magam vagyok, de implikálva a világban magamon kívül. A tevékenység ilyenformán nem szubjektívizálása az objektív világnak, sem megfordítva, objektívizálása önmagamnak, hanem lényegi integrációja magamnak és a világnak. Az első fokozata ennek az integrációnak az emberi közösség.

„Ez a közösség — írta Marx — alymelytől (az embert) saját munkája választja el, maga az élet, a fizikai és szellemi élet, az emberi erkölcsiség, az emberi tevékenység, az emberi élvezet, az emberi lényeg. Az emberi lényeg az emberek igazi közössége.”⁷ Az emberi alkotás ezért sohasem létezik kívül vagy bennem; az alkotás mindig a magam lényegének és a rajtam kívül álló világnak az integrációja. *Ez a magam lényegének természetisülése, és a világ emberiesülése*. Az emberi tevékenység nem újítja meg az objektumot és szubjektu-

mot, a természetet és az embert. A tevékenység ezt túlhaladja az integrális megvalósulásban, mert úgy termeli ki az embert, mint a világ részét, a világot pedig, mint magát az embert. Az ember és a világ is mint emberi, mint emberiesült világ, a gyakorlat eredménye. A gyakorlat ezért *előzi meg* az embert és a világot is. Az ember léte nem a világtól való elválásával kezdődik, hanem önmaga *felfedezésével* ebben a világban, ami végső soron a világnak mint *emberinek* a felfedezése. Az embernek a világtól való elkülönülése azonban objektív valóság, ezért a világ felfedezésében benne van az az illúzió, ami ebből az elkülönülésből szükségszerűen következik — mintha a természet, az emberen kívüli világ kisajátítása lenne. Az ember és a világ viszonyának az a három kategóriája, a maga világához való három féle viszonyulása, *ez elkülönülés, a kisajátítás és a felfedezés* alapvető formái ennek a viszonyoknak. E viszonyok egymás kölcsönös kizárása ez olyan formájú viszonyok negációjának a feltétele, amelyeket maga az ember sem képes autentikusan megvalósítani. *A munka, a termelés és a tevékenység* ennek a viszonyoknak a formái. Ezek kölcsönös kibékihethetlensége feltételét képezi egymás kölcsönös tagadásának, de másrészt egymás elidegeníthetlenségének is.

A gyakorlat mint „emberiesítése mindannak, ami létezik”⁸, voltaképpen feladat, voltaképpen az ember emberi tevékenysége, emberi létének módja. Ez maga az alkotás, és magának az emberi létnek a megtestesülése.

A praxis és a munka viszonyának látszata

Minthogy az emberi lényhez való viszonyban rejlik a világhoz mint emberi lényhez való viszonyának, az ember emberi viszonyának a lehetősége, így az emberi közösség, s így maga az ember is úgy jelentkezik, mint alkotás, mint a *praxis* eredménye. Ennek folytán a tevékenység az ember önfelfedezése, tehát maga a természetes tevékenység, mert az ember felfedezése a természetben megy végbe és nem azon kívül eltérően a munkától, ami voltaképpen az ember lehetőségeinek a felfedezése a természeten kívül, tehát a természettől való teljes elkülönülésben, ami ennél fogva csak álfelfedezés lehet.

Szemben a tevékenységgel helyezkedik el a munka. Ilyenformán kétféle formája van az emberi létnek, s ezek alakítják ki viszonyát a természethez. Vagyis az ember valójában kettős lény; a maga *kétféle* léte saját maga dezintegrálódásához vezet. Az egyik lét hazug, illuzórikus, misztikus, a másik maga a lét. A maga igazi létének felfedezése az ember számára ezért csupán kezdete az *emberi létnek*.

A munka akkor kezdődik az ember számára, amikor a természet az ember számára kezd élni. A munka az ember antropocentrikus viszonyának kifejezője a rajta kívülálló világ felé. Önmagát úgy értelmezve, mint a világ létezésének okát, az ember elindul a világ felfedezésének útján, aminek egyedüli eredménye, hogy az ember elkülönül a természettől, a többi embertől, a világtól általában, tehát önmagától is. Amíg a tevékenységi viszony azért természetes, mert az ember emberi viszonyulásával, mint önmaga felfedezésével ebben a világban, emberiesíti az ember világot, addig a munka elembertelenítése magának az embernek, mivel maga is elidegenedik ettől a világtól. A munka *terméket* hoz létre, tehát elkülönített természetet, kisajátított természetet. Értelmét maga a használat adja meg. Az ember így a maga célját a fogyasztásban, a használatban látja, s maga a termelés eszközeit képezi a cél megvalósításának. Valójában a munka nem is más az ember számára, mint magának a munkának a terméke. Ez nem viszony, hanem készítmény, holt munka. A munka ezért döntően külső léte az embernek. Ez már nem léte önmagának. A munka mint folyamat szükségszerű, kénytelenség, termékeinek használata pedig élvezet. Az ember tehát nem a természethez való viszonyért él; élete csupán használata a természetnek.⁹

Ezért az ember viszonya természethez antagonisztikus viszony; nemcsak azért, mert az ember szembe kerül a természettel, amikor kisajátítja, hanem mert a természet is, amely benne él, szembe van fordulva az emberrel, ellenáll neki.

Az ember és a természet antagonisztikus viszonyának eddigi története voltaképpen csak az ember képzelete a munka és a tevékenység antagonizmusáról. Amíg a munka az embernek a természethez való konkvisztádori viszonyának a meghatározottsága, addig a tevékenység ellentéte ennek a meghatározottságnak, magából az emberi természetből eredően. És míg a munka szemben áll a természettel és az emberrel is, addig a tevékenység önmagánál fogva (hiszen az embertől ered) emberi viszonyulás a természethez, és pedig magánvalóan — nem pedig a munkából eredően; ellentéte tehát a munkának, ellentéte az ember természetes antagonisztikus viszonyának. Ugyanis a munka meghatározott viszonyban áll a tevékenységgel, de a tevékenységnek semmi kapcsolata sincs a munkával.

Ez azt jelenti, hogy a munka nem elidegenített tevékenység, tehát szükségszerű következménye a tevékenységnek, hanem a tevékenység elidegenítése. A munka nem úgy jön létre, hogy a tevékenység elidegenedik, hanem úgy hogy a munka elidegeníti a tevékenységet. A munka csak a tevékenységben, a tevékenységéhez való viszonyában fedi fel a maga lényegét, válik munkává; a tevékenységgel homlokegyenest ellenkező a helyzet. Így a munka és a tevékenység viszonya döntően redukálva van. A tevékenységet nem lehet elidegeníteni a munkában, csupán a munkával lehet elidegeníteni a tevékenységet. Ez voltaképpen a munka természete. A munka nem magáért-való, noha magán-való. A munka a tevékenység elidegenítéséért létezik; ő maga az elidegenítés. Csak a tevékenység létezése feltétele a munkának, de nem oka a munkának, ami kitermelné, mint következményt. A tevékenység ugyanis magán-való, de nem a munkáért való, és csak a *munka alapján* létezik a *munkáért* is. A munka csak úgy létezhet mint a tevékenység elidegenedése; a tevékenység általában is *lehetőséges*. A munka e lehetőségben van megadva, tehát meghatározott, *szükségszerű*; a tevékenység maga a lehetőség, a tevékenység a *szabadság*. A tevékenység magán-való, semmivel sem feltételezett, tehát mindenért létezik maga körül, még a maga elidegenítéséért is, maga magától adódóan. A munka ellenben, noha szintén magán-való, magától létezik, a tevékenységért van, mint annak elidegenítése, mint magából a tevékenységből, annak tökéletlenségéből adódó valami. Más szóval a tevékenység, ha egyszer létrejön, sohasem mutatkozhat a munka külsejében, míg a munka mindig csak a tevékenységhez való viszonyában létezik. Mint ahogy a munka nem a tevékenység által jött létre, hanem önmagától adódóan, mint a tevékenység elidegenedése, ezért a munka sorsa is a tevékenységhez való viszonyához kapcsolódik, és nem megfordítva. Meg fog szünni abban a pillanatban, amikor többé nem lesz lehetősége a maga lényegének, a tevékenység elidegenítésének kinyilvánítására, még a tevékenység akkor is *létezni fog*. A tevékenységnek ez a létezése tehát maga az emberi *történelem*. Ez nem a munka története, nem a tevékenység elidegenítésének folyamata, hanem az ember gyakorlati léte emberi tartalmának történelme. Márpedig ez kívül esik a munkán, még akkor is, amikor a munka beletartozik. A tevékenység mindig tiszta, emberi, gyakorlati, életszerű az ember számára, vagy ha nem ilyen, akkor már nem tevékenység.

A termelés fogalma

A tevékenység tehát önmaga nem tud elidegenedni, de viszont elidegeníthető. A szubjektum, az ok, a tagadás meghatározottsága, elidegenedése kívül esik a tevékenységen. Az ember gyakorlati tevékenységének elidegenítése a munkából ered, ami magán-valóan elidegenített. Az ember azonban, a maga tevékenykedő lény helyzetéből, ennek a meghatározottságnak csupán a látszatát látja, amelyben a munka csupán következménye a tevékenység elidegenedésének, a maga tényleges elidegenítésének helyzetéből viszont, ami a dolgozó lény tartalmában van megadva, a munka szubjektumában, olyannak látja a munkát, mint a tevékenység megvalósulásának lehetőségét. Ezért az ember valóságos törekvése, hogy meghatározott viszonyt állítson fel a munka és a tevékenység között, csupán látszólag megvalósítható. A munkának és a gyakorlatnak ezt a látszólagos viszonyát, egyik oldalán a munkában és a munka útján megvalósult tevékenységgel, a másik oldalán pedig a munka felszabadításával a tevékenység útján, ezt a látszatot az emberben a termelés reális képzete kelti. A látszat tehát valóságos, de a termelés realitása is csupán látszólagos. Az ember valóban megpróbál tevékenykedni a munkában, és a munkát úgy állítja be, mint tevékenységet. A valóságban azonban a munkával csak elidegeníti a tevékenységet, tehát a valóságban azt tagadja meg, és a munkát tagadja látszólag, megvalósítva mint termelést. Pontosan ebben rejlik a munka és a tevékenység viszonya tagadásának történelmi lehetősége. Ebben, s nem a tevékenység munka útján való elképzelésében, hiszen itt döntően lehetetlen transzformációról lenne szó, hanem a munkának mint termelésé váló transzformálódásának lehetetlen tagadásában. A munka ugyanis, a maga természeténél fogva, nem lehet nem-munka. A termelés semmivel sem több, mint az ember illuzorikus képzete a munka felszabadulásáról. Mint termelés, a munka voltaképpen nem más, mint önmagának a megvalósulása a maga végső, döntő határvonaláig — mint az ember *kellemes* elidegenedése — a maga végtelen végletéig.¹⁰ Az ember a termelésben, ami döntően munka, a maga felszabadulatlanságát szabadságnak érzi; ő maga is illuzorikus, hiszen az illúziók reális világában él. A munka mint nem-munka csak úgy lehetséges, mint tevékenység. Ez azonban nem jelent egyet a munka transzformációjával, *felszabadulásával*, ami csupán hazug, látszólagos lehet, s épp ezért az ember számára veszélyesebb, mert olyan képzetet teremt, mint a végleges felszabadulás, hanem ez már döntő megvalósulása a *tagadásnak*, ami már nem-munka. A munka és nem-munka, az ember emberi léte, a tevékenység között

nincs átmeneti forma. Ami *közöttük* van, az *semmi*, a *semmi* pedig nemlétező valami, mert nemlétező dolgok *közé* esik. Ehelyett valójában a munka és a *prakszis*, az emberi világ és a Semmi abszolút összeférhetetlenségéről van szó; a határvonalat e tekintetben a maguk természetes ellentéte képezi. Mindaz, ami a munka és a tevékenység között fennáll, csupán az ember mediokritét szellemének terméke! Tehát ismét a munkáé?

A termelés fogalmát, ezzel szemben, másként tolmácsolják. Ezért ismerkedjünk meg röviden ezekkel a véleményekkel. Ha meglegednénk Sutlić tolmácsolásával, amely szerint „az újkori történelemben a termelés a munkában idegenedik el”¹¹, akkor olyan következtetésre juthatnánk, hogy termelni csupán a munkán kívül lehet. Ez tehát gyökeres ellentétben áll azzal, ahogyan kiindulásul meghatároztuk a termelést, mint a munka explicité megnyilvánuló megvalósulását. Mi több, Marx néhány nem eléggé világosan meghatározott álláspontja miatt, amelyek gazdasági-filozófiai kézírataiban találhatók 1844-ből, Sutlić arról igyekszik meggyőzni bennünket, hogy már Marx is úgy határozta meg a munkát, mint a termelés elidegenedésének aktusát. Más szóval, arról igyekszik meggyőzni bennünket, hogy a termelés maga az ember gyakorlati tevékenysége. Sutlićnak ez a következtetése csupán annak a következménye, hogy Marx nem határozta meg a tevékenység, fogalmát a termeléshez viszonyítva. Mivel nem tett határozott egyenlőtlenségi jelet a tevékenység és a termelés közé, Marx szükségtelenül a munka és a termelés fogalmának elkülönítésére készített bennünket. Ha azonban figyelemesen átolvassuk Marx *Elidegenített munka* c. kéziratát, akkor csak arra a felfedezésre juthatunk, hogy egyedüli hiányossága a tevékenység termelésre való levezetése. Így módon Marx számára a tevékenység mint termelés önmagából adódóan is elidegenülhetett, de azt, legalábbis ezen a helyen, nem látta, hogy a tevékenység elidegenedése magából a termelésből ered, mint munkával elidegenített tevékenységből. A termelés mint elidegenített tevékenység, a munka következménye, és mint ilyen, egyidejűleg oka a tevékenység elidegenedésének. „Az elidegenedés azonban nemcsak mint eredmény mutatkozik meg, hanem mint a *termelés aktusa* is, magán a *termelési tevékenységen* belül.”¹² Így írt Marx, nem látva a döntő disztinkciót az aktus és a termelés mint munkával elidegenített tevékenység között, a munkának a maga lényege és a termelési tevékenység lehetetlen fogalma között. Itt Marx is áldozata lett annak a látszatnak, hogy *maga* a tevékenység (mint termelés) idegenedett el a maga termelési formájában, nem pedig, hogy ténylegesen megtagadtatott a munkával, és csak látszólagosan mutatkozott meg a termelésben. Ezért jellegzetes Marxnak az az állítása, hogy „a munkás tevékenysége nem a maga öntevékenysége”,¹³ mert maga a termelés úgy mutatkozott meg neki, mint tevékenység.

Más részről, ami a fentiek alapján önmagát kizárja, Marx nem tartotta a munkát a termelés elidegenítési aktusának, hanem „a gyakorlati emberi ténykedés elidegenítő aktusának”.¹⁴ És természetesen nem láthatta meg, hogy ez magának a termelésnek a munka közvetítésével való elidegenítése.

Marx azonban már *A politikai gazdaságtan kritikájának vázlatáiban* bejelentette a termelés fogalmának új megfogalmazási lehetőségét, úgy tekintve a termelésre, mint az ember viszonyulásának módjára a természethez, olyan viszonyulására, amelyben a termelés úgy jelentkezik, mint az ember *elkülönülése* a természettől, mint az ember *generikus megmutakozása*, ami a természet *kisajátításában* jelenik meg az ember *termelése* útján.¹⁵ A mód, ahogyan itt mi fogalmazzuk meg a termelést, meggyőződésünk szerint, pontosan ezekből a feltételezésekből indul ki.

A termelés mint kisajátítás

A termelés nem más, mint *valamiből valami* előállítása. A termelés tehát az anyagi világból vett valamely dolog formájának átváltoztatása valamely más dologgá, olyan alakká való átalakítása, amit megvalósítójának szubjektuma valamire felhasználhat, tehát magának a szubjektumnak a megvalósítása az átalakítás útján; a termelés ennek megfelelően *kisajátítás* a *fogyasztás* érdekében; a termeléssel megváltoztatjuk az objektív világ képét, de az ember világát is, a maga átalakulása útján. A termelés tehát nem *döntő* az ember számára, hiszen kisajátításból áll, s így, csak önmaga számára lényeges. Mi több, az ember a termelésben, sőt a termelés világában is magán kívül, nem más, mint önmagának, tehát a világnak a kisajátítása. A maga csúcstát a termelés éppen a termelésben éri el, vagyis az ember kisajátításában, és ez a társadalmi termelésben valósul meg, mint társadalmi rendszerben és a maga antagonisztikus struktúrájában, tehát a termelés folyamata útján, a külső világ kisajátításában. Ilyenformán az ember számára a társadalom és a másik ember úgy jelenik meg, mint külső világ, vagyis, végül, e világon *belül* kezdi érezni magát, a *külső* világon

belül, mint a saját világán belül, kizárva belőle önmagát is mint *embert*.¹⁶ Ezért a termelés, mint a munka végső megnyilvánulása (mint a természet kisajátítása az anyag vele való cseréje útján), nem más, mint az ember léte önmagán kívül. Jobban mondva, kisajátított ember ez a maga létén kívül. Ez az ember nem hal meg, mert nem is él; élete halott, mert a maga halála saját létének előfeltétele. A termelés innenső oldalán élve, az ember nem termeli ki saját életét, hanem a termelésben él; a termelés termeli ki magát az embert is, kisajátítva emberi életét, önmaga saját egzisztenciája érdekében. *A termelés mint az ember egzisztenciája, maga az ember mint a termelés egzisztenciája.* Kisajátítván a külső világot, az ember következetes marad ehhez a kisajátításhoz — a fogyasztásban. Úgy termeli ki magát, mint a termelés feltételét, mint a termelés kisajátítóját. A termelés ilyen formán kisajátítja a termelés *szubjektív* szubjektumát is; a termelés tehát nem eszköze, módja a kisajátításnak, hanem *ő* maga a *kisajátítás*. Mint a viszonyok *rendszere*, amelybe az ember belép, a termelés kisajátítja magának e viszonyok minden elemét, függetlenül attól, hogy e viszonyoknak melyik oldalán helyezkednek el.

Mi azonban folytonosan úgy beszélünk a termelésről, mint az emberi tevékenység *tényleges* formájáról, noha ennek tartalmát voltaképpen illuzórikusnak tekintjük. Ez érthető is, hiszen olyan illúzióról van szó, ami az embernek a termelés folyamatában, tehát magában az illuzórikus világban, *valóságnak* tetszik. Az ember számára a termelés nem illuzórikus, de csak azért, mert ez a valóság, amelyben az ő valóságos léte zajlik. A termelés tehát valóságos, de csak mint illúzió. Az ember számára így maga az illúzió is valósággá válik. A termelésnek mint munkának a valóságos jellegéről van ugyanis szó, illetve a munkáról mint az embernek a munkáról alkotott illúziója meghatározottságáról — a termelés fogalmában megjelenítve.

A munkától a termelésig és tovább (vissza)

Amit a termelésről mint kisajátításról mondtunk, pontosan ez vonatkozik a munka fogalmára is, ami a termelés kisajátítására korlátozódik. A legáltalánosabb értelemben azonban a munka mindig termelés, még akkor is, ha ez a kisajátítás a szűkebb értelemben vett természet szféráján kívül megy végbe — a társadalomban, az emberben, a művészetben, a tevékenységben, röviden a természetiesült természetben. Hiszen mindig a természetről van szó, pontosabban az emberiesült természetről.

A természethez való viszony az emberi lény előfeltétele, mi több, ez maga az élet. E viszony formája maga az emberi élet módja. *A munka* egyik formája az ember viszonyulásának a természethez. A munka tehát az emberi élet módja, a maga megnyilvánulásának formája. Ez a *megnyilvánulása* az ember életének a munka által azonban csupán a maga *megmutatkozása*. Mint az emberi élet megnyilvánulásának formája, mint a természethez való viszonya, a munka nem az ember életének következménye, hanem csak a maga megnyilvánulásának módja. Ez azt jelenti, hogy a munkáról nem beszélhetünk úgy, mint a tevékenység elidegenedéséről. A munka nem az embertől idegeníti el a tevékenységet, hanem megfordítva, az embert a tevékenységtől, ami csak első pillantásra tűnik lényegében ugyanannak. Valójában azonban történelmileg nagyon is meghatározott, egymástól eltérő következmény-okozati sorrendről van szó. Hiszen, elidegenítve az embert a tevékenységtől, a munka meghagyja a tevékenységet, a visszatérés történelmi lehetőségét, az ember felszabadításának lehetőségét, míg a tevékenység elidegenítése, aminek egyetlen lehetősége az önelidegenítés, egyidejűleg az ember elidegenítését jelentené, de még gyökeresebben — a gyakorlati élethez való visszatérés minden lehetőségének megszüntetésével. Habár elkülönül az *embertől*, a *munkának köszönhetőleg* a tevékenység létezik az emberen mint dolgozón kívül is, és mint ilyen, állandó lehetőségét képezi az *emberi* életnek.

Ahelyett, hogy a természet feltárása útján mélyrehatóbban felfedezné az embert, a munka, az ember *útján*, kisajátítja a természetet. Ez a valóságos kisajátítás azonban az ember számára úgy jelentkezik, mintha *ő* maga a természet átalakításán dolgozna, de az igazi eredmény nem más, mint a kisajátítás, mint az ember elidegenedése a természettől.

A munka reális eredménye a *termék*, a természet kisajátítása, és ez, mint ilyen, az emberről van, mert a fogyasztás funkciójában kielégíti az ember szükségleteit. Minthogy a munka képezi a termelés alapját, és mivel a munka idézi elő, hogy az ember úgy fogja fel a termelést, mint a megvalósítás illúzióját, ami *ő*höz tér vissza, a nem megmutatkozó munkát éppen a termékből mint a munka tárgyiasult eredményéből lehet levezetni.

A munka terméke kétféle formában egzisztál: a munka folyamata szerint, mint érték, és a maga használatára szerint, mint használati érték. A munka terméke *tényleges* bizonyí-

téka az ember szubjektivitásának a természethez viszonyítva; valójában a munka csak a munka termékében mutatja ki a maga lényegét, mint az emberi lét megmutatkozását. Amíg dolgozik, az ember kimutatja magát az életet; a munkát tehát megelőzi az emberi élet, a tevékenység mint természetes előfeltétele minden életmegtérülésnek, de a munka szükségszerűen mutakozik meg a maga munkájának termékében. Ez első pillantra tautologikus meghatározása a munkának, de valójában ez az igazi meghatározása. Ismételjük meg: lehetséges-e, hogy a munka a munka termékében mutatkozik meg? *Mi a munka megmutatkozása a munka termékébe? Mi a munka terméke mint a munka megmutatkozása?* A munka terméke mint megmutatózó munka úgy jelentkezik, mint magának a munkának a termelése, függetlenül az értéktől, ami az ember számára közvetlen eredménye a munkának. A munka úgy mutatkozik meg, hogy nem termel értéket, mert ez csak mint *használati érték* jelent értéket az ember számára, ez a munka tehát csak a *maga* újratermelésének feltételeit hozza létre. A munka tehát *maga* a megmutatózás; mint *munka maga* a munka terméke, *mint* megmutatózó munka. Az ember ugyanis feltétele ennek a megmutatózó munkának, mint annak belső, szükségszerű mozgatója, s ebből eredően a munka megmutatózása mindig úgy jelentkezik, mint az ember elidegenülése, tehát a munka újratermelődése mint az ember elidegenedése úgy jelentkezik, mint az ember újratermelődése a megmutatózásban. Miután az ember átalakul a munka szubjektumává, a valóságban megszűnik önmaga szubjektumának lenni, és még tovább, elidegenedve saját tárgyiasult lényétől, mint önmaga gyakorlati lététől, objektummá válik, olyan dologgá, ami a munkában tartalmazott szubjektivitás megmutatózása. Vagy ahogyan Marx írta: „Az idegen lény, amelyhez a munka és a munka terméke tartozik, akinek a szolgálatában áll a munka és akinek élvezetét szolgálja a munka terméke, ez a lény csak maga az *ember* lehet”.¹⁷

Ezért a munka megvalósulásának kiindulási előfeltétele, a maga megszüntetése, nem a munka termékének mint valamilyen anyagi használati értéknek a megszüntetése, hanem az embernek mint önmaga idegen lényének megszüntetése, s ez egyet jelent a munkáról kialakított illuzórikus tudat megszüntetésével, a rajta kívül álló természet kisajátításának megszüntetésével. Ez az egyedüli módja önmaga mint *ember*, mint kisajátító megszüntetésének, és tovább, a maga visszatérésének a természethez. A munka mint a *természet* kisajátítása, nem létezhet elkülönülten az *ember* kisajátításától. Ezért a munka immanens terméke számunkra maga az ember, és csak ilyen alapon érthetjük meg a maga illúzióját a munkáról, mint az emberiesült természet kitermelésének módjáról. Az elidegenedés, a termék megmutatózása a munka közvetítésével csak úgy lehetséges, mint magának az embernek a megmutatózása. A munka csak mint ember, benne tartalmazottan, az emberben tárgyiasulva tud megmutatózni; a munka tárgyiasulása csak az emberben mutatkozhat meg az ember számára, a maga tárgyiasultságában. A munka többi terméke, az emberen kívül, csupán előfeltétele ennek a megmutatózásnak, és így csupán szükségszerű eszköz a munkának, mint az emberi élet megmutatózásának.

A munkának ez az alapvető terméke, a megmutatózó ember, a maga idegen lényelőfeltételét képezi a munkának mint termelésnek illuzórikus értelmezéséhez. Az ember maga a munka, a tárgyiasult, kondenzált munka, és a munka feltétele. A maga életének ebből a reális megmutatózásából, önmagából mint megmutatózó lényből szemléli az ember a maga megmutatózását is, mint *sajátját*, önmagára jellemzőt, belső lényét, a maga életének megmutatózását pedig mint az élet *önmagában* való megnyilvánulását. A munka így válik termeléssé. És ez azt jelenti, hogy a maga idegen lénye a munkában ez ember sajátjává, önmagává válik. A munka úgy mutatkozik meg, mint a természet termelése (kisajátítása), s ez most úgy jelentkezik az ember számára, mint saját magának a termelése. Nem úgy értelmezvén a termelést mint idegen kisajátítást, és nem úgy értelmezvén önmagát mint saját maga kisajátításának termelési folyamatát, az ember a termelést mint a természet kisajátítását sem láthatja munkának. Nem értvén meg tehát a termelés lényegét, ő a munkát is, mint saját termelését, úgy fogja fel, mint lényegét,¹⁸ mint saját létének megvalósulását, mint termelést *önmagából önmagába*, tehát saját lényén belül, immanensen alkotva meg az embert önmagában, tehát nem érti meg ennek a viszonyoknak a lényeges vonását, ami abból áll, hogy a *maga* termelése a *magáért folyó termelésből* (a *munkatermékből*) *alakul ki, s ebben most már ő is kitermelődik, mint a munka terméke*. A munkában, ami az ember számára most úgy jelenik meg, mint a termelés lényege, mint annak megvalósulása, az ember önmaga számára termel, de nem önmagának, mint *embernek*, hanem önmagának mint a *munka termékének*, tehát a *munka logikája szerint*; az ember így saját maga szerint és önmagának termel, de döntő módon önmagán kívül. A munka ezért is mutatkozik meg az ember számára mint a maga belső termelése. A munka termelésként való megmutatózása csak mint az ember termelése lehetséges. Éspedig azért, mert ez

voltaképpen olyan munka, ami magának a termelésnek a lényegét jelenti, tehát az ember termelése is úgy jelentkezik csak, mint munka, tehát mint kisajátítás, a természet anyagi megmutatkozása.

Így jutva el a munkától a termelésig, mint a munka felszabadtításának illúziójáig, mint az ember önmegvalósulásáig, de a maga külsőségein belül, a természetén kívül, az ember így érkezik el a reális viszonyhoz, ami a maga lényegének tevékenységéhez, a maga igazi életéhez fűzi. Úgy értelmezve ugyanis a termelést, mint a munka megmutatkozását, tehát mint a megmutatkozásból megnyilvánuló megmutatkozást, tehát mint igazi megnyilvánulást, mint a maga emberi megnyilvánulását ezért, a termelésnek és a tevékenységnek ez az azonosítása valóban úgy jelenik meg, mint a munka és a tevékenység *valóságos* azonosulása. Mi több, a tevékenység gyakorlatilag akkor következetes ehhez az elvhez, amennyiben termelőjellegű. Ebből az következik, hogy az emberi alkotás, tehát ő maga, csak annyiban gyakorlati, amennyire a természetből van kisajátítva, amennyire felhasználható, tehát annyira, amennyire az ember önmagával szemben emberevő. Csak mint az *evés* tárgya, csak mint használati érték a legáltalánosabb értelemben, az ember csak ennyire *gyakorlati* a másik ember számára. A termelés mint tevékenység csupán ezért absztrakt termelése a természetnek, mert a természetesség valóságos tagadásából áll.

Ez tehát a termelés mint az *ember* termelése illuzorikusságának másik oldala. Amíg a munkára, mint az ember termelésére rá lehetett bizonyítani, hogy nem más, mint maga a munka, mert (mint termelés) az ember kisajátítása a természetből, míg arra termelésre, amit az ember alkotó életének tevékenységéként tartunk számon, mint a természet termelését az ember részéről, csak úgy lehet rábizonyítani, hogy ez sem más, hanem ismét csak munka, ha elfogadjuk az emberi alkotás meghatározását, tehát magát az embert, mint természetes lényt. Termelése csak ebben az esetben jelentkezne ismét úgy, mint munka.

Először is meg kell győződnünk arról, hogy az alkotás valóban természetes, generikus, és másodszor, amit már az előző implikál, hogy nem termék, tehát nem kisajátítása a természetnek. Az emberi *alkotás* az ember emberi létének megvalósulása. Amint a munka mint az ember viszonyulásának formája a természethez, egyidejűleg az emberi élet módja is, legalábbis megmutatkozásában, ugyanígy a tevékenység, mint maga az emberi lény élete, az embernek a természethez való viszonyulásának formája. Mi azonban e pillanatban a munka és a tevékenység mélyreható megkülönböztetését szorgalmazzuk, és ezért keressük a legfőbb médiumokat, amelyek közöttük állnak.

A munka mint a természet közvetlen kisajátítása, az ember létfenntartásának módja, az emberi élet eszköze, míg a tevékenység magának az embernek az életre keltése, az élet megtestestülése az emberen keresztül. A *prakszisnak* ez az inkarnációja nem más, mint a természet bevitelle, az ember természetiesülése. Valóban az ember naturalizációjáról van szó, hiszen az embert munkával termeltük ki, természetietlenül, elkülönítve a maga fajtától. Az ember mint a munkával kisajátított természet, elembertelenített lény, idegen lény az egyik oldalon — a másik oldalon pedig a természet az ember, tehát a munka által kisajátítva ezért tárgyai a tevékenységnek. A maga alapvető hatóiránya szerint a tevékenység így kerül szembe a munkával, de ennél is többről van szó: a tevékenység önmagán is kívül csik, mint a munka antagonizmusa. A tevékenység tehát nem csupán felfedezése a természetesnek, az egzisztenciálisnak, a generikus tartalomnak az emberben mint a munka termékében, a kisajátított természet természetiesülése, hanem a természet ősi formájának emberiesülése is abból az állapotból, ami „az ember számára nem *semmi*”. Ez azt jelenti, hogy a tevékenység alatt, ami az ember emberi világának alkotása, a *prakszis* alatt elsődlegesen a kisajátítás, a kisajátított tulajdon megszüntetését értjük. Ez a tevékenység első sorban tagadása az embernek mint a munka kisajátítottjának, de ugyanakkor megszünteti a munka termékét is, mint emberi tulajdont. Végző soron a *tevékenység* alkotó folyamat, amelyben *megszűnik a munka hatalma a munka termékei felett*, a maga tulajdona felett. Ez a igazi, végző expropriációja munkának mint expropriátornak. A *prakszis*, az ember élete azért emberi lét, mert a munka, a munka terméke egzisztenciájának tulsó oldalán kezdi önmagát, mint a munka termékét, mint saját létét. Csak ha megszüntetjük ennek a hazug emberi életnek a látszatát, amit a munka termékének élete tartalmaz, annak a munkának, amely tulajdont teremt, kisajátítja a természetet, csak ez lehet az egyetlen módja saját léte megszüntetésének önmaga másik oldalán, ez lehet egyetlen formája önnön élete megvalósulásának a tevékenységben, önmaga megvalósulásának ezen az oldalon. Önmagunk bírálata a másik oldalon levő *magunk*, mint emberi lény felett, ezért nem más, mint öntudat, tehát alkotó, kreatív.

De menjünk tovább . . .

Ha a tevékenységet csak a munkával és annak termékeivel állítanánk szembe, akkor a munka megszüntetése a tevékenység tagadását jelentené, mint a munka tagadását. A

tevékenység azonban túlhaladja önmagának ezt az efemer alakját, ami úgy nyilvánul meg, mint a kisajátítás, a munka terméke, a kisajátított természet transzcendentitása. Mint a munka tagadása, tevékenység csak a munka túlsó oldalán veszi kezdetét, s mint ilyen dialektikusan önfejlesztő. Más szóval a dialektikus antagonizmus, mint magának a tevékenységnek a mozgató ereje, kívül esik a munkához való antagonizmusán.

Mínthogy rá akarunk mutatni a termelés és a tevékenység közötti különbségre, illetve a munka és a termelés döntő azonosságára, be kell mutatnunk az alapvető különbséget a munka és a tevékenység között. A tevékenység ugyanis az ember *alkotása* a világerért, és a világ kreálása az ember szerint, míg a munka a világ termelése az ember számára és az ember termelése a világ szerint. Első pillantásra ez a megkülönböztetés nem eléggé pontos, mert úgy tűnik, mintha a tevékenységben az ember a világ kisajátítása lenne. Mégis, nem így van? Hiszen ő maga is kreálja a világot *magá* szerint, önmagává teszi, ezért az ő alkotása a világerért csupán része ennek az általános alkotó ténykedésnek.

A tevékenység tehát összeférhetetlen a termelés fogalmával, még akkor is, ha a termelés úgy jelentkezik, mint az alkotás kisajátítása, az ember gyakorlati ténykedése eredményének kisajátítása, amikor úgy tekintünk, mint emberiesült, a maga lényegében, társadalmiasultságában megmutakozó emberre. Ha ugyanis úgy határozzuk meg az alkotást, mint az embernek mint természetnek a kreációját, akkor az alkotás előállítása is úgy jelenik meg, mint munka, mint az ember természetének kisajátítása. A termelés voltaképpen misztikus azonosulása a munkának és a *prakszishoz*, amelynek megszüntetése a munka és a *prakszis* végleges elszakadását jelenti. Így jutunk el az eredményhez, hogy a termelés még úgy is, mint az alkotás előállítása, kívül esik a tevékenységen, csupán kisajátítása az alkotásnak, tehát nem más, mint a tevékenység kisajátításának előállítása. A termelés tehát viszonyba kerülhet a tevékenységgel, de csak úgy mint eredményének kisajátítása, tehát csak úgy, mint a termék megalkotása, mint a munka terméke. Az alkotást ezek szerint ki lehet sajátítani, az ember maga is lehet termék, kisajátítvány, de nem lehet tevékenység, mint módja saját emberi gyakorlati létének. A tevékenység mindig kívül marad a kisajátításon, kívül a termeléshez való viszonyon, míg az alkotás, az előállított, csupán mint ugyanennek a termelésnek a tulajdona fordulhat elő. Az embert el lehet idegeníteni, de nem az ember életét.

Röviden, a termelés mindig kívül esik a tevékenységen. Ez viszont azt jelenti: nemcsak hogy a *munka mindig termelés*, hanem a *termelés is mindig munka*. Ezért a termelés folyamatában az alkotás nem más, mint a *munka terméke*. A társadalom, az ember mint „ideális totalitása a társadalomnak”, mint magának a *prakszishoz* az alkotása a termelés folyamatában, nem más, mint maga a társadalmi rendszer, termék, a természetesnek a kisajátítása, autentikus formája a társadalmiságnak. A termelés ezek szerint úgyis, mint kisajátítása a megalkotottnak, az emberi élet gyakorlatiságának, semmi más, mint a megalkotottnak, az emberiesült természetnek a kisajátítása. A munka tehát, miután termelésé válik, egyáltalán nem jut tovább önmagánál. A munkából nem lehet megvalósult tevékenység, s ugyanígy a tevékenység nem fokozódhat le termeléssé; a termelés tehát röviden, képtelenség.

Amíg a munkában beszélhetünk az ember olyan viszonyáról a természethez, ami „az ember számára nem *semmi*”, olyan semmi, ami merő objektuma a kisajátításnak, addig a tevékenység, mint már megállapítottuk, nem csupán dezalienációja ennek a kisajátításnak, naturalizációja a természetietlenített természetnek, hanem feltétele is a döntően újnak, az ember gyakorlati viszonyának az igazi természethez. A tevékenység tehát nemcsak hogy a természetes viszonyt jelenti a nem természethez, az emberi kisajátítás mesterséges készítményéhez, tehát a nem-természet emberi naturalizációjához, hanem mint a természet felfedezése, a kisajátításnál magasabb szintű viszonyt jelez a természethez. Ez a viszony, amely elkülönül a kisajátítástól, és szembe kerül vele, magának az embernek a létfeltétele. Még ha tevékenységi körén kívül esik is, a természet *nem* semmi az ember számára. A tevékenységben, ami az ember kreációja a világerért, mint a világnak az ember szerinti általános kreálásának műve, és a természethez való viszony, a tevékenységben benne kell lennie az ember által megalapozott viszonyoknak, tehát emberinek kell lennie; még a természet sem, ami pedig absztrakt értelemben *semmi* az ember számára, mert nem a természetért élő ember szerint való, gyakorlatilag *nem* semmi. A természet történelmi lehetősége a maga tevékenységének; a természet tárgya valamely jövőbeni felfedezésnek, és mint ilyen, máris viszonyban van az emberrel.

A termelés tagadása

Egyik és a másik esetben is, a munkában és a tevékenységben is az ember meghatározott viszonyban áll a természettel, az emberi élet formáival. De itt nemcsak hogy döntően kü-

lőnböző viszonyokról van szó, hanem különbözők a természetek is, amelyek viszonyba kerülnek az emberrel.

Maga a munka az ember kétszeres viszonya a természethez. Egyrészt az ember csak akkor kerül viszonyba a természettel, amikor a kisajátítás pillanata végbemegy, ami valójában ki is meríti a munka fogalmát szűkebb értelemben. Másrészt a munka az ember és a természet általános viszonyának feltétele, amelyben a természet úgy jelenik meg számára, mint „semmi, ami semmiként mutatkozik meg”.¹⁹ A természet az ember számára csak akkor képezi a viszonyulás objektumát, amikor a kisajátítás folyamata végbemegy, tehát csak a munka révén. Különbözik az ember számára *nem jelent semmit*. De már ez maga is meghatározott viszony, mi több, ezt maga a szűkebb értelemben vett viszony, a munka határozza meg.

És amíg az első esetben *természetietlenített természettel* van dolgunk, a kisajátítás termékével, addig a másik esetben *megnemtermészetesített természetről* van szó. Az első a munka kisajátítványa, a megsemmisített, a perverzál, tehát a *természetietlenített*, a másik pedig az a bizonyos semmi az ember számára, a szűz, az érintetlen, tehát a *nemmegtermészetesített*.

Éppen ebből a második viszonyból, a megnemtermészetesített természethez való viszonyból, ebből a természethez való reális viszonyból, amelyben a természet nem úgy jelenik meg, mint természet, hanem mint nem-természet, ebből ered az ember illúziós viszonya (amiről az előbbiekben már több szó esett) a természetietlenített, kisajátított természethez, a *nemtermészethez* mint igazi természethez; a kisajátítvány ez esetben úgy mutatkozik meg az emberben, mint a maga természete. Az ember illúzióvilágának tehát megvan a maga reális alapja abban a természethez való viszonyban, amely nem létezik számára, ugyanúgy, mint ahogy ennek a viszonyoknak is megvan a maga reális feltételezettsége a termelésről mint a természet alakításáról kialakított illúzióban. Hiszen a természet nem úgy jelenik meg, mint természet, és mivel a nemtermészet úgy mutatkozik meg, mint természet, ezért az ember természete is (tehát az ember világa) olyan, mint a naturalizált természet, úgy jelentkezik, mint nem-természet, valami, ami az ember számára nem létező.

És, mint ahogyan már megállapítottuk, egyik és a másik esetben is a természet *ilyen* alakjait az ember *ilyen viszonya* határozza meg a természethez, ami nem más, mint a munka. Ezek szerint az ember csak úgy viszonyulhat gyakorlatiasan a természethez, ha megszünteti meglévő viszonyát a természethez. Vagy, még tovább haladva, az embernek mint „megmutató embernek” a megszüntetésével. Marx írta: „Anticipáljuk ideiglenesen még csak a következőt: Hegel a korszerű nemzetgazdaság álláspontján áll. Úgy fogja fel a *munkát* mint *lényegét*, mint az ember lényegét, amely igazolódik; ő a munkának csak a pozitív oldalát látja, de nem látja a negatív oldalát. A munka a magáért-való ember létezése a megmutatókózonson belül, vagyis maga a megmutató ember. A munka, amit Hegel egyedül ismer és elismer, absztrakt módon szellemi.”²⁰

A munka tehát az *ember létrejövételének története*, tehát csupán az ember előtörténete.²¹ A munka mint a nem-megtermészetesített természethez való viszony voltaképpen semmit sem változik azáltal, hogy természetietlenített természetet termel. Az ember természethez való viszonyának döntő változásáról van szó. Ez az új viszony csak úgy lehetséges, mint az ember gyakorlati tevékenysége. Ennek eredménye nem csupán magasabb rendű viszonya az embernek, hanem *gyakorlatilag* új formája a természetnek — *megtermészetesített természet*, mint tagadása a munkával adott természet egyik és másik formájának.²² Ezért a megtermészetesülés tevékenysége valóban kreatív, konkrétan gyakorlati, azonos az emberiesülés fogalmával.

A munkának mint az ember számára magán-való ember külső létezésének megszüntetése, ezért feltétele az ember valódi történelmének. A történelem ott kezdődik, ahol az ember emberré válik. És mint ahogy a történelem kezdetének feltétele az ember előtörténetének befejeződése, ugyanígy az előtörténet befejeződésének feltétele az ember igazi történelmének kezdete; más szóval az ember *prakszisa* nem válhat az ember történetévé csupán azáltal, hogy a *munka* megszünik az ember történetének lenni, hanem szükségszerű, hogy a *prakszis* úgy jelenjen meg, mint tagadása a munka történetének, azonosítva az ember történetével. A munka antagonisztikus jellege tehát önmagánál fogva is biztosíthatja a maga önmegszüntetését, de ez az *önmegszüntetés* úgy jelentkezik, mint ez ember megszüntetése. A munka mégis az emberi lét formája, tehát önmegszüntetése egyet jelentene magának az emberi létnek a megszüntetésével. A *prakszis* ennél fogva elsősorban úgy jelentkezik, mint a munka pozitív megszüntetésének lehetősége, megszüntetése annak az emberi létnek, amely kívül esik az emberen. Ez a megszüntetés csak így nyilvánulhat meg, mint gyakorlati, mert új teret nyit meg az ember számára a szabad tevékenységhez.

A praxis megvalósulása

A tevékenység megvalósulása nem csupán megszüntetése a munkának, hanem megszüntetése a termelésnek is, mint a tevékenység munkából eredő illúziójának. Ezért az ember igazi történelme kétszeres megszüntetése a maga előtörténetének: megszüntetése a munkának mint a maga keletkezése illuzórikus valóságának, és a termelésnek mint a maga keletkezése tényleges illúziójának. Világos természetesen, hogy az embernek ez a kétszeres előtörténete valójában csupán *egyszeres*, amelyben csak a látszat jelentkezik szükségszerűen úgy, mint a látszólagos valóság következménye.

Mint ahogy a termelés úgy jelentkezett, mint a munka és a tevékenység hazug szintézise, a valóságban pedig mint a munka és a tevékenység látszólagos tagadása, így most ennek a tagadásnak a tagadása is úgy jelentkezik, mint a munka és a tevékenység megvalósulásának feltétele.

Az emberi *praxis*, amelynek léte, absztrakt értelemben, egészen az ember előtörténetéhez, tehát a munkához kapcsolódik, ez volt valójában az a történelmi fonal, amely rejtetten, a munka által visszaszorítva, elrejtve az ember előtörténetében, mindig reális lehetőséget jelentett. Mint ahogy an Odušszeusz bolyongott a tengereken Poszeidón haragjától üldözötten, így vetette ide-oda az ember *praxisát* is a munka vihara. A munka története mint az ember előtörténete, voltaképpen az ember új élete felszentelésének története volt.

De a *praxis* Odušszeusz, ő az egyetlen, aki ki tudja lőni az ember igazi történelmének nyílát. A *praxis* az egyetlen, aki méltó Penelopé emberi hűségéhez. Az ember tevékenykedő léte ezért nem a munka megszüntetésével kezdődik, ami pedig szükségszerű előfeltétele az ember igazi történetének, hanem önmagából fejlődik ki, mint a maga lényegének tartalmából. Ahogy a *munka* mint *szabadság a természettől*, valójában nem-szabadság, ugyanígy a *praxis* mint lényegi szabadság, nem csupán szabadság a munkától, hanem *magán-való szabadság is*.

Az ember tevékenysége mint az ember történelmének megvalósulása, most már úgy jelenik meg mint az ember szabadsága. Amikor Marx arról írt, hogy „a szabadság birodalma voltaképpen ott kezdődik, ahol megszűnik a szükségszerűség és a külső kényszerűség által feltételezett munka”, vagyis „a dolgok természeténél fogva az anyagi termelés szférájának tulsó oldalán helyezkedik el”²³, ez dilemma elé állította Kostas Akselost. „Tehát — állapította meg Akselos, miután kinyilvánította, hogy a *realitás*, a *harc*, a *világ*, a *totalitás*, az *emberi történelem* lényege az anyagi termelésen alapszik, ő maga (Marx, Dž. S.) „az anyagi termelés szférájának tulsó oldaláról” beszél; pontosabban szólva: ez „a tulsó oldal” immanens marad az emberi történelem számára, de ez nem zavarja, hogy ne kerüljön át az *anyagi termelés tulsó oldalára*. Az anyagi termelés, egyszer már instaurálva a maga mindenhatóságában, és fokról fokra meghódítva a világot, győzedelmesen kerül ki a természettel vívott harcából, és mint a „realitás” enigmája — harc a világ totalitásának, az ember és a társadalom történetének rejtelmében —, nem valamely másfajta látókörben fedi-e fel magát, mint amilyen az anyagi termelés — önmagának a tulsó oldalán?”²⁴ Akselos számára a kérdés a következőképpen vetődik fel: Nem anyagi termelés helyezkedik-e el önmagának a másik oldalán is? Ha már az emberi történelem számára immanens az anyagi termelés, vajon nem ugyanolyan szükségszerű feltétele-e a történelemnek maga az anyagi termelés, önmagának a másik oldalán, mint maga a szabadság?

Akselosnak ezek a kérdései következetesen alkalmazkodnak Marx következtelen szavaihoz. Az ember szabadsága ugyanis nem az anyagi termelés tulsó oldalán helyezkedik el, hanem ellenkezőleg, az anyagi termelés helyezkedik el az ember szabadságának tulsó oldalán. Ez első pillantásra tautológiának tűnik, nem? Pedig lényegbe vágó különbségről van szó. Ez ugyanis kapcsolatban áll előbbi gondolatainkkal a *munka* és a *praxis* viszonyáról, az egyik befejeződésének és a másik kezdetének viszonyáról. Ezért az ember szabadságának birodalma nem azzal kezdődik, hogy megszüntetjük az anyagi termelés birodalmát. Mi több, maga Marx is azt állítja, hogy az igazi szabadság birodalma „kizárólag a szükségszerűség birodalma alapjain fejlődhet ki”²⁵. Valóban igaz, hogy az anyagi termelés úgy jelentkezik, mint szükségszerű előfeltétele a szabadság birodalma megvalósulásának, tehát mint előfeltétele az ember igazi történelmének, ez a történelem azonban csak akkor igazi történelme az embernek, ha minden tekintetben szabad, tehát ha a történelem magán-való. Minden olyan imputálása a dolgoknak, hogy a szükségszerűség, az anyagi termelés, a munka birodalma, önmaguk tulsó oldalán lényegét jelentik az emberi történelemnek, mindez nem más, mint annak kinyilvánítása, hogy maga a szabadság is szükségszerűség,

tehát valami, ami *adott*, még ha a *jövőben is*, mint szükségszerű lehetőség, tehát lényegében *lehetetlenség*. A szabadság ezzel szemben az ember számára önmagának a célja, s mint ilyen nem emberi bizonyosság. Senki és semmi, tehát még az anyagi termelés szükségszerűségének szüksége sem kielégítő feltétele az ember valódi történetének, a *szabadság történetének* mint a *történelem szabadságának*. Kizárólag maga az ember az, de ő is csak a munka szükségszerűsége alól való felszabadulása alapján, aki a kezében tartja jövőjének kulcsát. Hogy mennyire bizonytalan ez a jövő, az tisztán rajta múlik.

És nemcsak hogy a munka megszüntetése szükségszerű feltétele a tevékenység megvalósulásának, mint az emberi szabadság birodalma megvalósulásának, noha a tevékenység megvalósulása nem szükségszerű következménye a munka megszüntetésének, hanem a tevékenység megvalósulása úgy jelentkezik, mint a munka, tehát a termelés megszüntetésének szükségszerű feltétele, hanem ugyanakkor a munka (a termelés) megszüntetése úgy vetődik fel, mint a tevékenység megvalósulásának szükségszerű következménye. Az ilyen okok és következmények hálózatán kívül csupán egy komponens létezik. És ez éppen ezért szabad, és ezért képezi az ember szabadságát. Csupán az ember gyakorlati tevékenységének megvalósulása szükségszerűen meghatározhatatlan, tehát szabad, és ezért alkotó jellegű az ember történelmének önmegvalósulása. Ez a történelem mint szabadság.

A tevékenység, a *prakszis*, a történelem, a szabadság fogalmai között nemcsak hogy különbség nincsen, de azonosság sincs. Ezek nem *egyenlőek*, ezek *ugyanazok*, mindez tehát Egyetlen, totalitás. Történelmileg értelmezve, a különböző történelmi pillanatokban ez az Egyetlen mint tevékenység, *prakszis*, történelem vagy szabadság különböző lehet, egymástól eltérő, de mégis mindegyik ugyanaz, történelmileg, lényegében ugyanaz, Egyetlen, tehát nem egyenlő, nem identikus, hanem Egyetlen, mint az abszolút Minden.

A munka megvalósulása

A termelés megszüntetésének feltételezése nem csupán megvalósulása az emberi tevékenységnek, mint a termelés tényleges tagadásának, hanem a munka megvalósulása is egyben, ami a termelés reális előfeltétele. Ilyen értelemben tehát a munka megvalósulása úgy jelentkezik, mint önmagának a tagadása.

Eközben jelentős kérdés vetődik fel. Ha ugyanis, mint ahogyan már megállapítottuk, a tevékenység megvalósulása oka a munka megszüntetésének, miközben a munka megszüntetése úgy jelentkezik, mint szükségszerűség, akkor vajon a *munka megvalósulásának* kifejezése, amivel voltaképpen a munka önmegszüntetésének fogalmát jelezzük, azt a fogalmat tehát, ami magából a munkából eredő tagadás, ez a kifejezés vajon nem felesleges-e? Vajon így maga a munka önmegszüntetése nem szintén szükségszerű következménye-e a tevékenységgel való antagonizmusának?

Ennek a kérdésnek, amelynek vizsgálatát az ezt követő, ennél is nagyobb munkában folytatjuk, megvan a maga felelete magában a munka jellegében.

A következőkről van szó: ha a munka tagadása egyenes terméke lenne magának az emberi tevékenység megvalósulásának, ez csupán az ember fizikai elkülönülését jelentené a munka folyamatától és annak termékei világától (a kultúrától). Ez esetben fennállna annak reális lehetősége (veszélye), hogy a munka és a maga világa tovább folytassa a maga, bár lehetetlen, embertől független létét. Mi több, ez esetben az ember alkotói léte sem lenne biztosítva. Amennyiben a kultúra, a munka, a külső akarattól függetlenül *egzisztálna*, úgy válna meg, mint magán-való erő, akkor az ember is rabjává válhatna, részévé, termékévé válhatna az ilyen világnak. A munka terméke emberré válna, az ember pedig a munka termékévé; a munka tehát önmagának a léte lenne, mint a munka terméke.

Hogy ez ne történjen meg, pedig senki sem szavatolhatja, hogy a végnélküli jövőben ilyesmi valóban nem történhet meg, a munka megszüntetésének sajátosnak kell lennie, olyanak, amilyen a kezdete volt. Mint ahogyan a munka megszüntetése a tevékenység megvalósulása nélkül nem biztosítja az ember létét, ugyanígy megvalósulása a tevékenységnek mint a munka megszüntetésének, a munka munkával kitermelt tagadása nélkül, nem biztosítaná az embernek a maga emberi létét. Ez a szükségszerű feltétel, ami inkább implicit, mint explicit, voltaképpen a munka megvalósulása, az olyan minőségű munka megvalósulása, amely majd kitermeli saját tagadását. *A munkának ez a megvalósulása* ezért nem csupán oka saját tagadásának, hanem *szükségszerű* feltétele a *tevékenység megvalósulásának*, szükségszerű feltétele az emberi *prakszisnak* és a maga emberi világának.

Jegyzetek

- ¹ „De absztrakt értelemben véve a magáért-való, az embertől elkülönülten rögzített természet sem semmi az ember számára.” (Marx: *Kritika Hegelove dijkalektike i filozofije uopće*, Rani radovi, Naprijed, Zágráb, 1967. 334. oldal.)
- ² Ez voltaképpen Petrović meghatározása a gyakorlatról mint „alkotó-önalkotó tevékenységről”. Gajo Petrović: *Filozofija i marksizam*, Mladost, Zágráb, 1965. 102. oldal.
- ³ Milan Kangrga: *Neki osnovni problemi marksizma*, Naše teme, 7—8. szám, Zágráb, 1962.
- ⁴ Marx: *Privatno vlasništvo i komunizam*, Rani radovi, 284—5. oldal.
- ⁵ Emlékeztetnék Marx szavaira: „Az ember emberhez való közvetlen, természetes, szükségszerű viszonya, a férfi viszonya a nőhöz. Ebben a természetes, generikus viszonyban, az ember viszonya a természethez közvetlenül a maga viszonya az emberhez, mint ahogy viszonya az emberhez a maga közvetlen viszonya a természethez, a maga saját természetes elrendelése. . . Ennek a viszonynak a jellegéből következik, hogy milyen mértékben vált az ember generikus lényvé, s hogy milyen mértékben értelmezi magát így, mint embert; a férfi viszonya a nőhöz az ember legtermészetesebb viszonya az emberhez”. Ugyanott, 274. oldal.
- ⁶ A legeglatásabb, ahogyan Schaff szimplifikálja Marx felfogását a humanizmusról, azt merő antropocentrizmusként fogva fel. Lásd Adam Schaff: *Marksizam i ljudska jedinka*, Nolit, Belgrad, 1967. 143. oldal.
- ⁷ Marx: Kritikai szeljegyzetek „Egy porosz” cikkéhez: „A porosz király és a szociális reform”, Marx—Engels művei, Budapest, 1957. I. kötet, 407. oldal.
- ⁸ Branko Bošnjak: *Ime i pojam praxis*, Praxis, 1. szám, Zágráb, 1964.
- ⁹ Schaff következetesen állítja, hogy Marx nem volt tisztában a „munka” és a „szabad tevékenység” viszonyával, és Marx „illúzióját a munka megszüntetéséről” „szerzője ifjúkori fantáziájának és naivitásának” számlájára írja. Hogy kinek a fantáziájáról és naivitásáról lehetne beszélni, ha nem is ifjúkoráról, azt legjobban Schaff „argumentumaiból” láthatjuk: „A tapasztalat arra tanít bennünket, hogy az ember bizonyos feltételek között megszeretheti saját foglalkozását, ami — noha továbbra is „munka” marad Marx nyelvén — így egyidejűleg „szabad tevékenységét” is képez, ami nélkül az ember boldogtalan lenne.” Ugyanott, 168—9. oldal. Schaff gondolatmenete szerint szabad tevékenységnek lehetne tekinteni még a bünteteket is, hiszen azt nem lehet mondani, hogy a bünteteket elkövetői nem szeretik foglalkozásukat. Vagy például a francia vagy belga gyárakban dolgozó munkások már azáltal is megszűnhetnek *bérmunkásoknak* lenni, hogy szép neveket adnak a gépeknek, amelyeken dolgoznak, vagyis hát mert szeretik a saját foglalkozásukat.
- ¹⁰ Összehasonlításként lásd: Herbert Marcuse: *Čovjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša, Szarajevó, 1968. 152—3. oldal.
- ¹¹ Vanja Sutlić: *Bit i svremenost*, Veselin Masleša, Szarajevó, 1967. 23. oldal.
- ¹² Marx: *Otuđeni rad*, Rani radovi, 248. oldal
- ¹³ Ugyanott, 249. oldal
- ¹⁴ Ugyanott.
- ¹⁵ Hotimir Burger: „A maga a legáltalánosabb és leglényesebb meghatározásában a termelés Marx számára azonos a természet kisajátításával (Aneignung); ez olyan értelemben kisajátítás, mint a külső világ átalakítása saját mércéink, sajátosságaink szerint; kisajátítani annyit tesz, mint hasonlatossá tenni (bármely) sajátosságához, és így kisajátítani. A kisajátítás eredménye ilyenformán a kisajátítvány, a tulajdon, vagy a hatalom valami felett (Eigentum), és ez csak a kisajátítás útján érhető el.” *Materijalna proizvodnja i slobodna duhovna proizvodnja*, Kulturni radnik, 3. szám, Zágráb, 1971. 46. old.
- ¹⁶ Hasonlítsd össze A. Schaff említett művével, 152. oldal.
- ¹⁷ Marx: *Otuđeni rad*, ugyanott, 253. oldal. Ugyanebből a kéziratból itt egy hosszabb idézetet közlünk, hiszen épp ezek az implikációk képezik alapját a mi felfogásunknak a munkáról: „A világ értékeinek növekedésével voltaképpen egyenes arányban növekszik az emberi világ értéktelensége. A munka nem csupán árut termel; a munka kitermeli önmagát és a munkát is, mint árut, és pedig olyan arányban, amilyen arányban általában termeli az árut. Ez a tény csupán ezt fejezi ki: a munkával kitermelt tárgy, saját terméke, úgy kerül szembe vele, mint idegen lény, mint erő, amely független a termelőtől. A munka terméke maga a munka, ami egy tárgyban rögződött meg, ami dologgá vált, ez a munka tárgyiasulása. A munka megvalósulása (Verwirklichung) egyet jelent tárgyiasulással. A munkának ez az átalakulása úgy jelenik meg a nemzetgazdaság állapotában, mint a munkás dologiasulása (Entwirklichung), tárgyiasulását, mint a tárgy vesztesége és rabsága, kisajátítás mint elidegenedés, mint megmutatkozás.” Ugyanott, 256—6. oldal.
- ¹⁸ Hasonlítsuk össze V. Simeunović: *Rad kao transcendencija — bit: nesvesjna i svrsishodna djelatnost*, Praxi s 3—4. szám, Zágráb, 1972.
- ¹⁹ „A természet mint természet, vagyis ha még érzékelhetően különbözik attól a tiktostól, a magában rejlő értelemről, az absztrakciótól elkülönül, megkülönböztetett természet, ez a természet semmi, olyan semmi, ami úgy mutatkozik meg, mint semmi, és ez értelmetlenség, vagy csak külsőségében van értelme, ami megszűnt.”
- ²⁰ Marx: *Kritika Hegelove dijkalektike i filozofije uopće*, ugyanott, 335. oldal. És a kéziratnak ugyanezen az oldalán (a félreértések elkerülése végett) Marx odairta: A külsőséget nem mindig úgy kell értelmeznünk, mint érzékelhetőseget, ami megnyilvánul, és ami nyitva áll a világosság, az érzékelő ember számára; ezt a külsőséget itt úgy kell értelmezni, mint megmutatkozást, hibát, fogyatékosságot, aminek nem kell léteznie. Hiszen az igazság még mindig eszme. A természet csak formája a maga *másletlenségének*, és mivel az absztrakt gondolat a lényeg, mindaz, ami külsőség, a maga lényegénél fogva csak *küllem*. Az absztrakt gondolkodó elismeri, hogy az érzékelhetőség lényege a természetnek, a *küllem* viszont ellentétes a gondolattal, amit önmagában szö. Ugyanakkor azonban ezt az ellentétet úgy fejezi ki, hogy a természetnek ez a külsősége voltaképpen ellentéte a gondolatnak, a maga fogyatékossága, tehát a természet fogyatékos lény, amennyiben különbözik a absztrakciótól.” Ugyanott, 320. oldal.
- ²¹ „Ő (Hegel; D. S.) csupán absztrakt, logikus, spekulatív kifejezést találta meg a történelem alakulásának, ami még nem igazi történelem az embernek, mint feltételezett szubjektumnak, hanem csak a *kitermelődés aktusa*, az ember kialakulásának történelme.” Ugyanott, 216. oldal.
- ²² Hasonlítsd össze: G. Petrović: ugyanott, 169. oldal.
- ²³ Marx: A tőke, 3. könyv. Kultura, Belgrad, 1964. 367. oldal.
- ²⁴ Kostas Akselos: *Marks penseur de la technique*, Les éditions de Minuit, Paris, 1969. 284. oldal.
- ²⁵ Marx: Ugyanott, 367. oldal.

Djelo i proizvod

Autor polazi u svojim razmatranjima od istine da je čovjek povjesno, a ne dato biće, beskonačno, a ne konačno, moguće a ne realizovano, isto kao što je i već realno u biti, a ne samo dato kao realno u prirodu, otuđeno biće. Analizirajući međusobne odnose kategorija: Djelatnost, Rad i Proizvodnja, autor se poziva na stavove Predraga Vranickog i Milana Kangrge i ističući svoje argumente, daje zapravo stanovištu da se dualizam svijeta u njegovoj materijalnoj i djelatnoj sferi ukida ako djelatnost adekvatno poima. Autor ističe: „U stvari, materijalnost svijeta kao bitno Ništa počinje tek sa djelatnošću, dakle praksom, dakle čovjekovom egzistencijom u svijetu, biti jedinstveni svijet. Primarnost materije je temporalna, a prakse povjesna. Svijet počinje zato tek sa praksom kao čovjekom. Čovjek tek u djelatnosti počinje stvarati svijet. A djelatatan čovjek postaje tek sa čovjekom. Sve dotle drugi čovjek nije postojao kao čovjek, kao Ja; on je bio Ništa isto kao što sam i ja sam. Materijalan, ali nebitan za mene, jer je moj odnos bio nemoguć!!

Autor svoju temu obrađuje kroz završna pitanja koje obeležava u svojoj raspravi sledećim međunaslovima: Djelo, Privid odnosa praxisa i rada, Pojam proizvodnje, Proizvodnja kao privajanje, Od rada do proizvodnje i dalje (nazad), Negacija proizvodnje, Realizacija praxisa, Realizacija rada.

Autor kao jednu od svojih završnih zaključivanja obrazlaže:

Ako bi kultura, rad, egzistirali neovisno od spoljašnje volje, realizujući se kao sila po sebi, i čovjek bi mogao postati rob takvoga svijeta, njegov dio, proizvod. Proizvod rada postao bi čovjek, a čovjek proizvod rada; rad bi dakle bio život samoga sebe kao proizvod rada.

Da se to ne dogodi, a niko ne garantuje da se ta budućnost bez kraja ne može stvarno zbiti, ukinuće rada mora biti njemu svojstveno, sadržano kao njegov iskon. Kao što ukidanje rada bez realizovane djelatnosti ne obezbeđuje čovjeku egzistenciju, tako ni realizacija djelatnosti kao ukinuće rada bez radom proizvedene negacije rada ne bi obezbedila čovjeku njegovu ljudsku egzistenciju. Taj nužni uslov, koji je više implicitan, nego eksplisitan, jeste realizacija rada, realizacija takvog kvaliteta rada koji će proizvesti svoju negaciju. Ta realizacija rada nije zato samo uzrok vlastite negacije nego i nužan uslov realizacije djelatnosti, čovjekove praxis-a i njegova ljudskog svijeta.

Zusammenfassung

Werk und Produkt

Der Verfasser geht in seinen Erörterungen von der Wahrheit aus, dass der Mensch ein historisches und kein gegebenes, ein unendliches und kein endliches, ein mögliches und kein verwirklichtes Wesen ist; gleichwie er schon im Wesen real und nicht nur als scheinbar real, ein veräussertes Wesen ist.

Indem der Verfasser die gegenseitigen Beziehungen der Kategorien: Tätigkeit, Arbeit und Produktion analysiert, bezieht er sich auf die Standpunkte von Predrag Vranicki und Milan Kangrga und gibt durch die Hervorhebung seiner Beweisführung dem Standpunkt recht, dass der Dualismus der Welt in seiner materiellen- und Tätigkeitssphäre aufgehoben wird, wenn die Tätigkeit entsprechend aufgefasst wird.

Der Verfasser hebt hervor: „Eigentlich beginnt die Materialität der Welt als wesentlich Nichts erst mit der Tätigkeit, also mit der Praxis, folglich mit der Existenz des Menschen auf der Welt. Der Vorrang des Stoffes ist vorübergehend, während der Praxis historisch ist. Deshalb beginnt die Welt erst mit der Praxis als Menschen. Der Mensch beginnt erst durch seine Tätigkeit die Welt zu schaffen.

Und erst mit dem Menschen entsteht der tätige Mensch. Bis dahin gab es keinen anderen Menschen als Mensch, als Ich; er war Nichts, ebenso wie ich es selbst bin. Materieil, aber unwesentlich für mich, weil meine Beziehung unmöglich war.“

Der Verfasser bearbeitet das Thema durch einen Fragenkreis, der in seiner Abhandlung unter folgende Zwischentitel gegliedert ist: das Werk; der Schein der Beziehung zwischen Praxis und Arbeit; der Begriff der Produktion; die Produktion als Aneignung; von der Arbeit bis zur Produktion und weiter (zurück); die Verneinung der Produktion; die Verwirklichung der Praxis: die Verwirklichung der Arbeit.

Als eine seiner Endfolgerungen begründet der Verfasser: Wenn Kultur, Arbeit, unabhängig von dem äusserlichen Willen vorhanden wären, also sich als Macht an sich verwirklichen würden, könnte auch der Mensch Sklave einer solchen Welt, ihr Bestandteil, Produkt, werden. Das Arbeitsprodukt wäre der Mensch und der Mensch das Produkt der Arbeit; die Arbeit wäre also das eigene Leben als Produkt der Arbeit.

Damit dies nicht stattfindet, wobei niemand gewährleisten kann, dass sich diese Zukunft ohne Ende tatsächlich nicht ereignen kann; muss die Abschaffung der Arbeit ihm eigen sein, einbegriffen als sein Ursprung. So wie die Aufhebung der Arbeit ohne realisierte Tätigkeit dem Menschen keine Existenz versichert, ebensowürde die Realisierung der Tätigkeit als Abschaffung der Arbeit ohne durch Arbeit erzeugte Verneinung der Arbeit dem Menschen seine menschliche Existenz nicht versichern. Diese notwendige Bedingung, die mehr implizite als explizite ist, ist die Verwirklichung der Arbeit; die Verwirklichung einer derartigen Arbeitsqualität, die ihre Verneinung erzeugen wird. Diese *Realisierung der Arbeit* ist deshalb nicht nur Ursache der eigenen Negation sondern auch *notwendige Bedingung zur Realisation der Tätigkeit*, Bedingung der menschlichen *Praxis* und seiner menschlichen Welt.